

סוגיה יב: המצוות צריכות כוונה (1)

רקע

סוגייתנו אינה סוגיה ייחודית למצוות שופר, אלא סוגיה כללית בקיום מצוות.

מקורות

- א. גמ' כח.-כט. "שלחו ליה לאבוה דשמואל כפאו ואכל מצה... שיתכוין שומע ומשמיע"
 ב. תוס' ד"ה אבל הכא, אבל נתכוון, דקא
 ג. ר"ף ז: באלפס, "תניא נתכוין שומע... אם כוון לכו יצא ואם לאו לא יצא"
 בעל המאור ז. באלפס ד"ה לפום
 ר"ן ז: באלפס ד"ה גרסי, והרב, לפיכך, אבל
 רא"ש סי' יא והגהות אשר"י ד"ה אבל בא"ז
 ד. ריטב"א ד"ה לא צריכא שכפא והו פרסיים
 ה. ריטב"א ד"ה [ב]קורא להגיה
 ו. רמב"ם הל' שופר פ"ב הל' ד-ה
 הל' חמץ ומצה פ"ו ה"ג
 ז. שו"ע סי' תקפט סע' ח-ט ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק טז-יז]
 סי' תעה סע' ד ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק לד, לו]
 סי' ס סע' ד ומשנה ברורה [בעיקר: ס"ק ז-י]

ריטב"א כח. ד"ה לא צריכא שכפא והו פרסיים

לא צריכא שכפא והו פרסיים ואכל מצה על כרחו שלא לשם מצוה כלל, וקמ"ל דמצות אין צריכות כונה לצאת בדיעבד, ואפילו עומד וצווח נמי איני רוצה לצאת ולאכול לשום מצוה יצא כגון הא דכפא והו פרסיים, ומינה שמעינן בכל דכן דהתוקע לשיר או לשד יצא כדמפרש ואזיל, וק"ל ולוקמה בשכפא והו ב"ד כאותה שאמרו [כתובות פו]. אמרו לו עשה סוכה ואמר איני עושה מכין אותו עד שתצא נפשו או עד שיעשהו, וי"ל דאי בב"ד של ישראל ודאי כיון דעביד גמר ואכל לשם מצוה דאמר מצוה לשמוע דברי חכמים כדאמרינן בגט המעושה בב"ד דישראל [ב"ב מח.].

ריטב"א כח: ד"ה בקורא להגיה

בקורא להגיה. יש מפרשים שאינו קורא התיבות מתוקנות אלא קורא טטפת במקום טוטפות, וא"ת אם כיון לכו אמאי יצא, וי"ל דהכי קאמר שכיוון בלבו לקרות קריאה מתוקנת, ומיהו לא אתי שפיר לישנא דאם כיון לכו, ועוד דמשום דקרא תיבות מתוקנות אין לו לצאת דמתעסק במלאכתו בעלמא הוא, והנכון בקורא להגיה שאין כונתו לקריאה אלא לראות אם הספר מתוקן ואינו קורא אלא כמתעסק בעלמא ודינו כמתעסק דשופר ולא יצא, וכן פירש ר"י ז"ל, וא"ת היאך אפשר לומר דלא בעינן כוונה אלא לקורא והא כולו תנאי סבירא להו התם [ברכות יג]. דק"ש צריך בה לכונת הלב

מהדורה ראשונית ללא הגהה

ולא נחלקו אלא עד היכא, והא סתם מתניתין ר"מ ואיהו אמר דצריך כוונה בפסוק ראשון, ורבא נמי פסק שם הלכה כר"מ, ואיהו דאמר לקמן מצות אין צריכות כוונה לצאת, ולישנא מוכח דמימרא גמורה קאמר משום דסבירא ליה הכי ולא לתרוצי אליבא דרבה ודשלחו ליה לאבוה דשמואל, ועוד היכי לא פרכינן לאבוה דשמואל ולרבה מסוגיא דהתם ונימא אינהו דאמור כמאן, ואמאי מפקינן סתם מתניתין דהיה קורא בתורה מר' מאיר, והנכון בזה דכוונת הלב האמורה שם אינו ענין לכאן דהיה לאו כונה לצאת אלא שיכוין לבו למה שהוא אומר ולפנות מחשבותיו מהרהורין דעלמא, וזו היא כונת הלב שהזכירו במס' ברכות ובכל מקום לענין תפלה, וא"ת ואמאי לא תריצנא הכי מתניתין דהיה קורא דמאי אם כיון לבו שיכוון מחשבתו בכונה דהתם והא עדיפא מלאוקמי בקורא להגיה, וי"ל דכיון דקתני סתם היה קורא בתורה והגיע זמן ק"ש משמע אפילו היה עסוק בפרשת והיה אם שמוע או פרשת ציצית והתם דכו"ע לא בעינן כוונת הלב לעכב דליכא מאן דסבר דבעינן כוונת הלב לעכב טפי מפרק ראשון, אבל אילו היינו צריכין כוונה לצאת בכל הפרשיות היינו מצריכין אותה.

הסבר הסוגיה

"אלמא קסבר רבא מצות אין צריכות כוונה" [גמ' כח: ע"פ גרסתנו].

הגמ' דנה האם מצוות צריכות כוונה או אינן צריכות כוונה, אבוה דשמואל סובר שכפא והו פרסיים ואכל מצה יצא ידי חובתו, רבה [גרסתנו "רבא", אבל רוב הראשונים גורסים "רבה"] לומד מכאן שהתוקע לשיר יצא ידי חובתו, ורבא אומר: "לצאת לא בעי כוונה לעבור בזמנו לא בעי כוונה שלא בזמנו בעי כוונה", משמע שכל האמוראים הללו סוברים שמצוות אינן צריכות כוונה. ר' זירא אומר לשמשו: "איכוון ותקע ליי", משמע שהוא סובר שמצוות צריכות כוונה. נחלקו הראשונים בפסק ההלכה, מחלוקת הנובעת מהסבר שיטות האמוראים.

הראשונים מסבירים בשלוש דרכים את שיטות האמוראים:

א. האמוראים חולקים, והלכה כרבא, דהוא בתרא, שמצוות אינן צריכות כוונה.

ב. רבה ורבא אינם חולקים על ר' זירא, והם מודים שמצוות צריכות כוונה.

ג. ר' זירא אינו חולק על רבה ורבא והוא מודה שמצוות אינן צריכות כוונה.

כדי להבין את שיטות הראשונים יש לפתוח בהבנת דברי ר' זירא. ר' זירא אומר לשמשו: "איכוון ותקע ליי", ומדייקת מכאן הגמ': "אלמא קסבר משמע בעי כוונה". ר' זירא אינו עוסק בכוונה לצאת ידי חובה, אלא בכוונה של משמע להוציא את חברו ידי חובתו. בעל המאור [ז. באלפס] מביא שתי אפשרויות לפרש את דברי ר' זירא:

א. תתכוון להוציא אותי ידי חובה.

ב. תתכוון להשמיע לי קול שופר, שאם אינך מתכוון לקול שופר אלא ל"מנבח נבוחי" בעלמא, אתה מתעסק בשופר והשומע מהמתעסק אינו יוצא ידי חובתו.

בעל המאור מפרש, שלפי האפשרות השניה בהסבר דברי ר' זירא, אין ראיה שר' זירא סובר שמצוות צריכות כוונה, אבל לפי האפשרות הראשונה שהמשמע צריך להתכוון

להוציא השומע ידי חובה, יש ראייה, שאם משמיע צריך להתכוון להוציא את השומע כל שכן שהשומע עצמו חייב להתכוון לצאת ידי חובה.

בעל המאור מוכיח מרש"י [ד"ה איכיון ותקע לין כאפשרות הראשונה, ומכאן שר' זירא סובר שמצוות צריכות כוונה. בעל המאור מפרש שר' זירא חולק על רבה ורבא, והלכה כוותייהו שמצוות אינן צריכות כוונה, מפני שהלכה כבתראי.

הרמב"ן [במלחמות ז. באלפס, מובא בר"ן ד"ה לפיכך] מאמץ את הסברו של בעל המאור לדברי ר' זירא, אבל חולק עליו במסקנה להלכה. הרי"ף [ז: באלפס] מצטט את דברי ר' זירא ומשמיט את דברי אבוב דשמואל, רבה ורבא, מדויק מכאן הרמב"ן שהלכה כר' זירא שמצוות צריכות כוונה. מפרש הרמב"ן, שאבוב דשמואל סובר שמצוות אינן צריכות כוונה, אבל רבה ורבא אינם חולקים על ר' זירא, ולדעתם מצוות צריכות כוונה. רבה אומר שתוקע לשיר יצא לשיטת אבוב דשמואל, אבל הוא חולק וסובר שתוקע לשיר לא יצא. רבא אומר "לצאת לא בעי כוונה", כדי לתרץ את קושיית אבוי, אבל הוא עצמו מודה לר' זירא שמצוות צריכות כוונה.

מהר"י בן לב [ח"ב סי' פה] מפרש שר' זירא אמר לשמשו תתכוון להוציא אותי ידי חובה, ואף על פי כן הוא סובר שמצוות אינן צריכות כוונה. המקיים מצוה בעצמו אינו צריך להתכוון לצאת ידי חובה, אבל מקיים מצוה בשמיעה מאחר, יוצא ידי חובה רק אם המשמיע מתכוון להוציאו ידי חובתו.

פסק הרמב"ם קובע ברכה לעצמו. בהלכות חמץ ומצה [פ"ו ה"ג] הרמב"ם פוסק: "אכל מצה בלא כונה כגון שאנסוהו גוים או לסטים לאכול יצא ידי חובתו". מפורש ברמב"ם שהלכה כאבוב דשמואל שמצוות אינן צריכות כוונה. בהלכות שופר [פ"ב ה"ד] הרמב"ם פוסק: "המתעסק בתקיעת שופר להתלמד לא יצא ידי חובתו וכן השומע מן המתעסק לא יצא, נתכוון שומע לצאת ידי חובתו ולא נתכוון התוקע להוציאו או שנתכוון התוקע להוציאו ולא נתכוון השומע לצאת לא יצא ידי חובתו, עד שיתכוין שומע ומשמיע". הרמב"ם סובר שהמתעסק בתקיעת שופר לא יצא ידי חובתו, והרמב"ם פוסק שהלכה כר' זירא, ששומע צריך להתכוון לצאת ידי חובתו ומשמיע צריך להתכוון להוציאו ידי חובתו, משמע שמצוות צריכות כוונה.

מפרש הר"ן, שהרמב"ם מאמץ את ההוה אמינא של הגמ', ומחלק בין המצוות. מצות שופר צריכה כוונה, אבל מצות מצה אינה צריכה כוונה, כיוון שהאוכל נהנה באכילתה [לקמן בסוגיית מתעסק נדון בפירוש זה].

על פי דברי מהר"י בן לב ניתן לפרש את הרמב"ם בצורה פשוטה. הרמב"ם פוסק שמצוות אינן צריכות כוונה, ולכן פוסק שאכל מצה בלא כוונה יצא ידי חובתו. בהלכות שופר הרמב"ם אינו דן בדין כוונה, אלא בדין מתעסק בתקיעה להתלמד, וכולם מודים שמתעסק אינו יוצא ידי חובתו. השומע מצוה מאחר יוצא ידי חובתו רק כשהמשמיע מתכוון להוציאו ידי חובתו, ורק כשהוא מתכוון לצאת ידי חובתו [אולם קשה מדוע הרמב"ם השמיט דין "תוקע לשיר"].

ניתן להבין את המחלוקת האם מצוות צריכות כוונה באחת משתי דרכים:

א. מחלוקת האם יש קיום מצוה במעשה המצוה ללא מודעות למצוה. הסובר שמצוות אינן צריכות כוונה סובר שעיקר קיום המצוה במעשה בלבד. אכילת מצה בפסח מהוה מעשה מצוה אפילו כשאינו יודע שזו מצוה, אינו יודע שהיום פסח ואינו יודע שיש מצוה באכילת מצה בפסח. הסובר שמצוות צריכות כוונה סובר שמקיימים מצוה רק כשיש מודעות לכך שהמעשה מהוה מעשה מצוה.

ב. מחלוקת האם יש קיום מצוה במצוה שמקיימים אותה שלא מפני ציוויו של הקב"ה. הסובר שמצוות צריכות כוונה סובר שחייבים לקיים את המצוה מפני ציוויו של הקב"ה, הסובר שמצוות אינן צריכות כוונה סובר שניתן לקיים מצוה אף שאינו מתכוון לקיים במצוה את ציוויו של הקב"ה.

לשתי הדרכים בהבנת דין מצוות צריכות כוונה יש שתי נפקא מינות:

1. הר"ן [ז: באלפס ד"ה גרסי] כותב בשם הרא"ה, שלמאן דאמר מצוות אינן צריכות כוונה יוצא ידי חובתו רק כשיודע שהיום פסח וזו מצוה אלא שאינו מתכוון לצאת ידי חובתו, אבל אם אינו יודע שהיום פסח וזו מצוה אינו יוצא ידי חובתו [רבינו ירוחם (נ"ה ח"ד מג ע"ד) חולק וסובר שיוצא ידי חובתו אף במקרה זה]. הרא"ה מפרש את המחלוקת כפי הדרך השניה, והוא מוסיף שגם מאן דאמר מצוות אינן צריכות כוונה מודה שצריך מודעות למצוה כדי לצאת ידי חובה.

2. הר"ן [ז: באלפס ד"ה אבל] כותב בשם הרשב"ם שלמרות שמצוות אינן צריכות כוונה אם מתכוון לא לצאת, אינו יוצא ידי חובתו. הריטב"א [ד"ה לא צריכא דכפאוהו פרסיים] חולק ולדעתו אף אם מתכוון שלא לצאת, יוצא ידי חובתו. הריטב"א סובר כדרך הראשונה, שמקיימים מצוה בעשיית המעשה ללא המודעות למצוה. כיוון שעשיית מעשה בעלמא מהוה מצוה, כוונה שלא לצאת אינה יכולה להפקיע מהמעשה שם מצוה. הרשב"ם סובר כדרך השניה, שיש קיום מצוה אף כשמקיים את המצוה שלא מפני ציוויו של הקב"ה, אבל המתכוון שלא לצאת ידי חובה מפקיע ממעשהו שם מצוה.

לסיום, נקודה נוספת המבארת את המושג כוונה במצוות. הגמ' מביאה ראייה שמצוות צריכות כוונה מהמשנה במסכת ברכות [יג]. האומרת: "היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיוון לבו יצא ואם לאו לא יצא". דוחה הגמ' ששם מדובר בקורא להגיה. ניתן היה לתרץ שיש שני סוגי כוונות:

א. כוונה לקיים מצוה.

ב. כוונה לפירוש המילים, "שיכוון לבו למה שאומר ולפנות מחשבותיו מהרהורין דעלמא" [ריטב"א ד"ה בקורא להגיה].

הקורא קריאת שמע אינו חייב להתכוון לקיים מצוה עשה של קריאת פרשת שמע, אבל חייב לחשוב תוך כדי קריאת הפרשה שה' אחד ושמו אחד, והוא מקבל על עצמו לאהוב את ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו.

הרמב"ן [מלחמות ז. באלפס] מוכיח מכך שהגמ' לא תירצה תירוץ זה, ששתי הכוונות הללו קשורות זו בזו, ורק למאן דאמר מצוות צריכות כוונה יש חיוב להתכוון בפירוש המילים. הריטב"א [שם] חולק על הרמב"ן וסובר שאין קשר בין שתי הכוונות, ואף הסובר שמצוות אינן צריכות כוונה מודה שקריאת שמע צריכה כוונה להבנת פירוש המילים. הגמ' לא תירצה תירוץ זה, כיוון שמפשוטות המשנה משמע, שאף אם קורא פרשת "והיה אם שמוע" ופרשת ציצית, שאין בהן חיוב להבין את פירוש המילים, יוצא ידי חובתו רק כשמתכוון לצאת.

סיכום

נחלקו הראשונים האם מצוות צריכות כוונה. בעל המאור, רא"ה [ברכות יג.], רשב"א [ש"ת ח"א סי' שמד], ריטב"א [ד"ה א"ל ר' זירא] ואור זרוע [ח"ב סי' רסא] פוסקים שמצוות אינן צריכות כוונה, הרמב"ן והרא"ש [סי' יא] פוסקים שמצוות צריכות כוונה.

הרא"ה סובר שלכולי עלמא יוצאים ידי חובה רק כשיודעים שהיום יש חיוב לקיים את המצוה וזו מצוה.

הרשב"ם סובר שאינו יוצא כשמתכוון לא לצאת ידי חובה, והריטב"א חולק וסובר שיוצא אף במקרה זה.

הרמב"ן סובר שלמאן דאמר מצוות אינן צריכות כוונה אין צריך כוונה להבנת פירוש המילים בקריאת שמע. הריטב"א סובר שכולי עלמא מודים שיוצאים ידי חובת מצות קריאת שמע רק כשמבין פירוש המילים, ומפנה מחשבותיו מהרהורים דעלמא.

הלכה

השו"ע [סי' תקפט סע' ח] פוסק שמצוות צריכות כוונה, ולכן התוקע לשיר לא יצא ידי חובתו. בהלכות פסח השו"ע [סי' תעה סע' ד] פוסק שאם כפאווה פרסיים ואכל מצה יצא ידי חובתו. מפרש המשנה ברורה [סקל"ד] שבמצוה של אכילה יוצא ידי חובתו אף ללא כוונה. הוא מביא שיש חולקים וסוברים שאף במצוה של אכילה אינו יוצא ידי חובתו ללא כוונה.

המשנה ברורה [סי' ס סק"ח] פוסק שחיוב כוונה מהתורה, ולכן כשיש לו ספק במצוה דאורייתא ספק דאורייתא לחומרא וחוזר ומקיים המצוה ללא ברכה.

המשנה ברורה [סי' ס סק"י] מביא בשם המגן אברהם שרק מצוה דאורייתא צריכה כוונה, אבל מצוה דרבנן אינה צריכה כוונה. הוא כותב שמשמע מהשו"ע שהוא חולק ומחייב כוונה גם במצוה דרבנן.

המשנה ברורה [שם] מדגיש שהמקיים מצוה ללא כוונה חוזר רק כשיש לתלות שמעשה המצוה לא נעשה לשם מצוה, אבל כשברור שמעשה המצוה נעשה לשם מצוה, אף שלא היתה כוונה מפורשת, יצא ידי חובתו. לפיכך, המתפלל וקורא קריאת שמע, יצא ידי מצות קריאת שמע, אף כשלא חשב לפני הקריאה שהוא עומד לקיים מצות עשה מן התורה של קריאת שמע.